

GÂNDITORUL SINGURATIC
Critica și practica filozofiei
la Ludwig Wittgenstein

Gedruckt mit Unterstützung des Bundesministeriums
für Bildung, Wissenschaft und Kultur Wien

Tipărit cu sprijinul Ministerului Federal
al Educației, Științei și Culturii din Viena

MIRCEA FLONTA (născut în anul 1932), profesor consultant la Facultatea de Filozofie a Universității din București. Domenii principale de preocupări: epistemologia clasică și analitică, teoria cunoașterii științifice, studii kantiene și wittgensteiniene. Numeroase cărți, studii și articole în această arie tematică, publicate în țară și peste hotare. Traduceri, în colaborare, din David Hume, Immanuel Kant, Albert Einstein, Moritz Schlick, Karl Popper și Ludwig Wittgenstein. Ultima carte: *Kant în lumea lui și în cea de azi*, Editura Polirom, 2005.

MIRCEA FLONTA

GÂNDITORUL SINGURATIC

CRITICA ȘI PRACTICA FILOZOFIEI
LA LUDWIG WITTGENSTEIN

HUMANITAS

BUCUREȘTI

Coperta: IONUȚ BROȘTIANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

FLONTA, MIRCEA

Gânditorul singuratic : critica și practica filozofiei

la Ludwig Wittgenstein / Mircea Flonta. – București: Humanitas, 2008

ISBN 978-973-50-2109-2

1

© HUMANITAS, 2008

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel./fax 021/311 23 30

C.P.C.E. – CP 14, București

e-mail: cpp@humanitas.ro

www.librariilehumanitas.ro

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i>	7
O VIAȚĂ DE EROU?	11
<i>Note</i>	98
TRACTATUS-UL ȘI „SFÂRȘITUL FILOZOFIEI”	119
1. Nedumeriri	119
2. Care este obiectivul central al lucrării?	126
3. Fața mai vizibilă și fața mai puțin vizibilă a <i>Tractatus</i> -ului	131
4. Ce este „ontologia <i>Tractatus</i> -ului”?	139
5. Ce se poate spune?	150
6. Ce nu se poate spune?	164
7. Reforma filozofiei, sau „sfârșitul filozofiei”?	172
<i>Note</i>	179
EXISTĂ UN WITTGENSTEIN I	
ȘI UN WITTGENSTEIN II?	193
1. Pro și contra	198
2. Limitele comparației	207
3. Distanța stilistică	209
4. Ce se schimbă în modul cum este privit limbajul?	213
5. Contrapartea modului cum este privit limbajul: tratarea problemelor filozofice	221
6. Tranziția	229
<i>Note</i>	242
ÎNȚELEGEREA FILOZOFICĂ: „A VEDEA MAI BINE”	251
1. Ce este „înțelegerea” și cum poate fi ea obținută?	256

6 GÂNDITORUL SINGURATIC

2. În ce constă semnificația unei expresii a limbajului?	273
3. Sunt expresiile noastre despre ceea ce simțim descrieri?	282
4. Admirat, nu și urmat	294
Note	308
WITTGENSTEIN ȘI RUSSELL	317
1. Apropiere și despărțire	321
2. O lume mai bună?	337
3. Spiritul raționalist <i>versus</i> „un punct de vedere religios“	346
4. Cum are loc ruptura cu tradiția?	357
Note	371
Bibliografie	383

CUVÂNT ÎNAINTE

Există un gen particular de paseism, care are tradiție în cultura română. Se lasă să se înțeleagă, chiar dacă nu se spune, că gânditorii de primă mărime aparțin unui trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat. Ultimul din această galerie a „eroilor gândirii”, ni se sugerează adesea, ar putea fi Kant, Hegel sau, eventual, Nietzsche. Gândire înaltă și secol XX nu par să rimeze. Heidegger ar constitui singura și marea excepție.

Dacă măsura noastră va fi însă capacitatea unei minți de a înnoi în mod radical temele, interogațiile și practica filozofiei, atunci va trebui să ne amintim și de Ludwig Wittgenstein. În reflecția modernă privitoare la dreptul la existență și la menirea filozofiei, opera lui constituie o provocare ce poate fi comparată cu cea pe care au reprezentat-o, cu un secol și jumătate mai înainte, *Criticile* lui Kant.

Wittgenstein a fost aproape necunoscut în România, înainte de 1990. Îmi amintesc că într-o discuție prilejuită de mica reuniune care a avut loc, în 1989, cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la nașterea filozofului, o persoană onorabilă și cultivată din punct de vedere filozofic și-a exprimat îndoiala că însemnătatea lui ar putea fi comparată cu cea a unui gânditor ca Henri Bergson (!). Wittgenstein a rămas, la noi, până astăzi puțin cunoscut și discutat în afara unor grupuri restrânse de profesioniști

ai filozofiei și a cercurilor culturale de orientare postmodernistă. În comparație cu receptarea gândirii sale în lumea largă, cu impulsul pe care îl oferă ea astăzi, atât cercetării filozofice, cât și dezbaterii de idei, faptul mi se pare a fi un semn al provincialismului.

În ultimul timp, au fost traduse în limba română câteva lucrări importante ale lui Wittgenstein. Rezultatele abordării directe a studiului lor nu vor fi însă încurajatoare, nici chiar în cazul unor cititori exersați în filozofie. Ceea ce îi va izbi și nedumeri nu vor fi atât ideile ca atare, cât un anumit mod de a gândi. Cititorul lui Wittgenstein trebuie să fie prevenit cu privire la particularități ale orientării gândirii sale, lucru greu de obținut consultând dicționare, enciclopedii sau introduceri generale în filozofia contemporană. S-ar putea spune că apropierea de Wittgenstein, ca sistem de referință în orizontul gândirii, se află astăzi la noi aproximativ în același punct în care era acum un secol cultivarea clasicilor filozofiei. Dacă în acea vreme erau justificate cărți cu titluri ca *Viața și opera lui Kant*, mi se pare că același lucru este valabil, astăzi, pentru Wittgenstein.

Cartea de față urmărește, în principal, două obiective greu de armonizat. Primul este o prezentare a stilului gândirii filozofului austriac, a locului ei în peisajul filozofic de ansamblu. O prezentare ce se dorește a fi accesibilă pentru cititorul cu pregătire filozofică, dispus să o parcurgă cu atenție și să o confrunte tot timpul cu texte scrise de Wittgenstein. Al doilea obiectiv este formularea și susținerea unor puncte de vedere și interpretări personale, în confruntare cu o parte a imensei literaturi de comentariu și exegeză. Aceste două obiective sunt, de cele mai multe ori, strict despărțite în literatura de largă circulație internațională despre Wittgenstein, publicată îndeosebi în limba engleză. Pentru cel ce se adresează cititorului

român de astăzi, primul obiectiv va fi, desigur, prioritar. Urmărirea lui va veni în întâmpinarea interesului celor mai mulți dintre cei care vor lua în mână această carte. Se va înțelege însă că autorului i-a fost greu să-l urmărească într-un mod cu totul impersonal, să se abțină să spună lucruri care ar putea să intereseze pe acei, mult mai puțini, care au investit deja în studiul operei filozofului.

Nu îmi fac iluzii că există obstacole considerabile în calea unei receptări a gândirii lui Wittgenstein în cultura română care să se apropie de cea pe care o are opera lui în cultura de limbă engleză sau în cea a altor limbi de circulație universală. Căci scrierile lui Wittgenstein nu poartă pecetea nici unuia din acele atribute care stârnesc în mod tradițional prețuirea și admirația elitei noastre intelectuale: monumentalitatea construcției, solemnitatea ostentativă a meditației existențiale sau o anumită strălucire stilistică. Reprezentările despre excelență sunt însă până la urmă diverse; ele se pot și schimba.

Cartea nu este o monografie, dar nici o colecție de studii separate. Între cele cinci studii există multe conexiuni, iar ordinea lor nu este întâmplătoare. Ele au fost scrise totuși în așa fel încât să poată fi citite și separat. Primul studiu se concentrează asupra relației, în felul ei unică, dintre personalitatea și gândirea lui Wittgenstein. Cel de-al doilea este, în principal, o încercare de a situa filozofia lui de tinerețe. Ultimele trei își propun să scoată în evidență, din perspective diferite, profilul cu totul aparte al gândirii sale de mai târziu.

Toate aceste studii au fost scrise în ultimii doi ani, pe fundalul unor preocupări intermitente pentru filozofia lui Wittgenstein, care au o vechime de peste douăzeci de ani. Aceste preocupări au fost cultivate prin traduceri, publicații și seminarii cu masteranzi și doctoranzi ai Facultății de Filozofie. În elaborarea unora dintre studii

am pornit de la publicații anterioare. (Lista lor se găsește la sfârșitul volumului, în cadrul „Bibliografiei“.) Studiile, ca și părți din aceste studii, au grade diferite de dificultate. Cititorului mai puțin exersat, dar interesat de personalitatea fascinantă a lui Wittgenstein, îi recomand îndeosebi primul studiu și părți ale celui din urmă. Cele mai mari dificultăți le va putea avea cu capitolele 4 și 5 ale studiului despre *Tractatus*. Peste ele pot sări toți cei ce doresc să evite parcurgerea unor regiuni mai aride ale filozofiei teoretice. Mi se mai pare important de precizat că, dincolo de trimiterile la literatura consultată, notele reprezintă o parte integrantă a textului.

Nu pot să apreciez cât de mult datorez numeroaselor discuții pe care le-am avut de-a lungul anilor cu colegi, doctoranzi și alți studenți avansați asupra textelor lui Wittgenstein, cu o mențiune specială pentru acei colegi care au fost colaboratorii mei în traducerea unora din aceste texte. Amintesc aici numele celor care au citit studii reunite în acest volum, formulând observații și sugestii pentru care le rămân îndatorat: Mircea Dumitru, Gheorghe Ștefanov, Theodor Gugiu, Cătălin Cioabă, Eduard Morar. Ca și cu alte prilejuri, m-am bucurat de sprijinul personalului Bibliotecii Facultății, în primul rând al dlui Titus Lateș. Le transmit, și pe această cale, mulțumirile mele. Doresc să-i mulțumesc de asemenea redactorului cărții, dl Dragoș Dodu. Munca sa atentă, discretă, dar importantă, a contribuit la îmbunătățirea textului.

Mircea Flonta,
februarie 2008

O VIAȚĂ DE EROU?

„A practica filozofia a fost pentru el o problemă de morală. A face asta numai pentru a câștiga într-un joc al inteligenței nu-l preocupa deloc.”

Alice Ambrose, *Ludwig Wittgenstein. A Portrait*

Constantin Noica a spus odată că filozofia lui Wittgenstein nu îl atrage, dar că tot ceea ce află despre omul Wittgenstein îl fascinează. Că Noica era conștient de opoziția ireconciliabilă dintre orientarea gândirii sale și cea a autorului *Tractatus*-ului nu ne va surprinde. Ne putem însă întreba ce anume l-a putut impresiona în ceea ce a aflat despre viața lui Wittgenstein.

Existența altor oameni i-a putut atrage atenția lui Noica îndeosebi prin ceea ce i s-a părut exemplar din punctul de vedere al propriilor sale opțiuni: dezinteresul pentru bunuri materiale, pentru succes vizibil, cultivarea acelei austerități care favorizează deplina concentrare asupra lumii ideilor.¹ Dacă ceea ce a provocat admirația lui Noica a fost puterea lui Wittgenstein de a renunța la tot ceea ce nu servește unei înfăptuiri majore pe tărâmul gândirii, atunci ar fi fost poate mai potrivit ca el să-și aducă aminte de Spinoza sau de Kant. Aceștia au fost oameni pentru care o viață netulburată de evenimente exterioare, de drame personale a putut asigura ambianța propice unei reflecții tenace și prelungite.² De îndată ce și-au recunoscut vocația, biografia lor nu a mai reprezentat decât o succesiune de pași prin care a luat naștere acea operă pe care au lăsat-o posterității. Viața lor a fost pe deplin acaparată și epuizată de exercițiul speculației pure. O viață „trăită în idee”, ar fi spus Noica, acea viață pe care și-a dorit-o și pentru sine.

S-ar putea însă ca interesul lui Noica pentru viața lui Wittgenstein să fi fost și expresia unor înclinații mai romantice, de altfel bine ascunse, a unei sensibilități pentru dramatismul autentic. Cursul vieții lui Wittgenstein părea să fie predeterminat de nașterea lui în una din cele mai bogate familii ale înaltei burghezii austro-ungare. Mai multe căi îi erau larg deschise: cea de a se consacra unei vieți active, dând curs dorinței tatălui său de a-i continua cariera de om de afaceri, cea de a-și cultiva detașat și discret interesul pasionat pentru artă, în primul rând pentru muzică, alegând o existență contemplativă, nu lipsită de distincție și noblețe, în sfârșit opțiunea pentru viața mondenă a păturii sociale căreia îi aparținea prin naștere. O viață în lumea afacerilor nu l-a atras pe tânărul Ludwig. El nu avea aptitudini pentru a se impune în confruntarea cu alții, într-o competiție dură. Dacă atât seriozitatea lui morală, cât și sentimentul responsabilității sociale, puternic prezente în atmosfera vieții de familie, îi închideau și calea spre o viață comodă și relativ parazitară. El ar fi putut, desigur, să o aleagă pe cea de prețuitor și protector al artelor. De această cale l-a îndepărtat, mai întâi, dorința afirmării printr-o activitate creatoare independentă și, apoi, începând cu anii Primului Război Mondial, un sentiment acut al tragismului vieții, care nu putea fi armonizat cu acea existență senină ce i se potrivește unui mecena. Wittgenstein a fost astfel împins spre rupturi radicale, înfăptuite prin renunțări care au conferit vieții sale o aură de mister și de dramatism: participarea voluntară la un război care nu a fost pentru el o cauză patriotică, renunțarea după încheierea războiului la o moștenire ce reprezenta o avere considerabilă, angajarea lui ca învățător în sate sărace din munții Austriei, atitudinea cu totul detașată față de cariera academică, după ce acceptase, fără entuziasm, o bursă și apoi o poziție de profesor la Cambridge,

abandonarea prematură a profesoratului în 1947. Este de presupus că asemenea renunțări, care amintesc de parabolele biblice și de îndemnul lui Iisus, venite din partea unui om care nu s-a socotit niciodată un bun creștin, l-au impresionat pe Noica. Ca și refuzul persistent al lui Wittgenstein de a vedea în practica filozofiei o profesie. Pentru Noica, modul cu totul aparte în care a înțeles Wittgenstein să funcționeze ca profesor de filozofie³ a putut reprezenta mai mult decât o confirmare a convingerii sale că o minte independentă și creatoare se va adapta cu greu obligațiilor pe care le implică acest rol. Noica nu putea să nu admire lipsa totală de disponibilitate a lui Wittgenstein pentru compromisuri care au fost acceptate chiar și de minți strălucite.⁴

Într-un punct esențial, modul în care a trăit Wittgenstein nu se conformează însă reprezentărilor lui Noica despre o viață închinată gândirii. Căci Wittgenstein nu a trăit pentru o operă, așa cum au trăit Kant și, *mutatis mutandis*, Noica. El a năzuit pur și simplu să trăiască într-un mod autentic, adică să fie pe deplin sincer cu el și cu alții, în acest sens *anständig* (un cuvânt care este tradus într-un mod nesatisfăcător prin *onest* sau *cuvincios*). Tot ceea ce a gândit și a scris va putea fi înțeles mai bine drept un reflex al acestei năzuințe. Pentru el viața onestă era condiția de căpetenie a unei realizări intelectuale. Wittgenstein a crezut că însemnările sale filozofice vor câștiga în autenticitate numai dacă el se va strădui din toate puterile să trăiască întru bine și frumos. În mod sigur, nu a crezut că gândurile sale ar putea fi bine înțelese de cei care nu s-ar interesa de modul în care a trăit, așa cum a avut dreptate să creadă Kant sau a afirmat Noica.

Reprezentarea curentă a istoricilor filozofiei și culturii despre un drum al vieții supus contingențelor și vicisitudinilor de tot felul și un drum al gândirii care ar exprima

libertatea creației nu i se potrivește lui Wittgenstein. El se aseamăna cu foarte puțini gânditori ai trecutului, cum au fost, de pildă, Sfântul Augustin sau Kirkegaard. În cazul acestora nu am fi îndreptățiți să spunem: putem să le uităm viața, ceea ce ne interesează este, până la urmă, opera pe care au lăsat-o. Wittgenstein nu a scris pentru a lăsa posterității o operă. Ceea ce a scris el reprezintă mai degrabă expresia și mărturia a ceea ce a gândit într-un moment sau altul asupra propriei existențe, a modului cum trăia și a modului cum s-ar cuveni să trăiască. Dacă în cazul majorității covârșitoare a autorilor de care se interesează istoricii filozofiei cunoașterea împrejurărilor vieții, a personalității și caracterului sunt importante în măsura în care ele pot să indice și să explice influențe ideatice la care au fost supuși și să dea astfel socoteală de modul în care au ajuns în stăpânirea ideilor și proiectelor lor intelectuale, apoi cu Wittgenstein lucrurile stau altfel. Lui nu i se poate aplica schema uzitată, cea de a înregistra descoperirea vocației și cultivarea ei sistematică, emergența proiectului unei opere și înfăptuirea lui pas cu pas, pentru a conchide că opera vorbește de la sine, că ea ne spune singură totul. Altfel spus, nu ambiția intelectuală, dorința de a lăsa în urma lui o operă l-au determinat pe Wittgenstein să scrie, ci, în primul rând, nevoia de a obține clarificări care aveau pentru el o semnificație existențială nemijlocită. După ce a crezut că a răspuns întrebărilor pe care și le-a pus în procesul elaborării *Tractatus*-ului, Wittgenstein a încetat mulți ani de zile să facă însemnări filozofice. El și-a notat însă gândurile doar cu câteva zile înaintea unui sfârșit pe care îl aștepta, în aprilie 1951. În ultimii douăzeci de ani ai vieții, a scris zeci de mii de pagini fără a publica un singur rând, lăsând pe seama moștenitorilor săi testamentari decizia publicării sau nepublicării acelor manuscrise pe care nu le-a distrus.